

Rolnictwo ekologiczne jako specjalizacja w wybranych regionach Polski

dr Anna Rydz-Żbikowska
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Streszczenie

Celem poniższego opracowania naukowego jest określenie w jaki sposób współcześnie kształtuje się sytuacja sektora rolnictwa ekologicznego w Polsce, a także jakie są cele priorytetowe i działania niezbędne dla rozwoju tego sektora w wybranych regionach Polski. Szczególna uwaga została poświęcona zdefiniowaniu rolnictwa ekologicznego oraz określeniu podstawowych zasad tegoż systemu rolnictwa z punktu widzenia literatury przedmiotu. Ponadto opracowanie uwzględnia statystyki dotyczące rynku rolnictwa ekologicznego w Polsce, a także wskazuje kluczowe obszary koncentracji tego systemu produkcji, z uwzględnieniem rozmieszczenia terytorialnego. Podkreślona została również istota rolnictwa ekologicznego jako specjalizacji regionalnej sprzyjającej rozwojowi gospodarstwu danego regionu. Metodą badawczą, którą wykorzystano dla realizacji powyższej postawionej sprawy była analiza dostępnych dokumentów oraz literatury przedmiotu, a także metoda statystyczna poprzez opracowanie badań statystycznych. Wykorzystano również metodę dedukcji poprzez wyciąganie wniosków z obrazu polskiego sektora rolnictwa.

Słowa kluczowe: rolnictwo ekologiczne, zrównoważone metody uprawy rolnej, produkty ekologiczne, żywność wysokiej jakości, specjalizacja regionalna, rozwój gospodarczy.

Wprowadzenie

Problematyka wsi i rolnictwa, jako jednego z najważniejszych sektorów gospodarki, od niepamiętnych czasów była podejmowana przez uczonych i polityków. Jest to tematyka niezwykle szeroka i skomplikowana w swojej istocie, gdyż nieodłącznie związana z aspektem społecznym. We współczesnym świecie jednak, mówiąc o rolnictwie, coraz częściej mamy do czynienia ze szczególnym znaczeniem jego płaszczyzny środowiskowej. Rolnictwo jest integralną częścią każdej gospodarki, jest uzależnione od specyficznych uwarunkowań rozwojowych. Rolnictwo, tak jak i obszary wiejskie,

podlega interwencji państwa i innych władz rynkowych. Wyjątkowo duża skala interwencji oraz możliwości realizacji zasad koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju niewątpliwie występuje w krajach Unii Europejskiej, gdzie z uwagi na istnienie szerokiego wachlarza branżowych polityk gospodarczych, *są ku temu najlepsze warunki. W odniesieniu do zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa niepodważalnie główną rolę poza programami polityki środowiskowej odgrywa wspólna polityka rolno-rolna UE.*

W odniesieniu do sektora rolnictwa, należy podkreślić, iż Polska jest krajem o długiej tradycji rolniczej, przede wszystkim z uwagi na dogodne warunki klimatyczne dla wytwarzania wielu odmian roślin i hodowli zwierząt. Ponadto odznacza się wysokim poziomem eksportu produkcji rolniczej na rynki zagraniczne, a jej rodzime produkty zyskały uznanie wśród konsumentów wielu krajów świata. Warto tu między innymi zaznaczyć, iż przemysł spożywczy należy do najważniejszych i najszybciej rozwijających się dziedzin gospodarki w Polsce. Otwarcie unijnych rynków i korzystna koniunktura gospodarcza stworzyły olbrzymie możliwości dla rozwoju przemysłu spożywczego państw członkowskich, w tym Polski. Oferowane wsparcie finansowe, głównie z unijnych funduszy, przyczyniło się do gruntownego zmodernizowania i unowocześnienia wielu zakładów produkcyjnych. Należy podkreślić, że polski przemysł rolno-spożywczy stał się niezwykle konkurencyjny na światowych rynkach, a dynamika wzrostu eksportu od 2004 roku potwierdza jedynie ten fakt. Członkostwo Polski w Unii od 2004 roku przyczyniło się również do zanotowania ponad trzykrotnego wzrostu eksportu produktów rolno - z 5 mld EUR w roku 1994 do 17,5 mld w roku 2012 wzrost eksportu produktów rolno-spożywczych¹. Polska w 2012 roku osiągnęła ósmą pozycję pod względem eksportu żywności spośród państw Unii Europejskiej, po Holandii, Niemczech, Francji, Hiszpanii, Belgii, Włoszech i Wlk. Brytanii. Znacząca część eksportu żywności (77%) z Polski za granicę, w tym produktów rolno-spożywczych, trafia na rynki Unii Europejskiej. Wciąż największymi odbiorcami polskiej żywności

¹ <https://www.lodzkie.pl/biznes/innowacyjne-rolnictwo-i-przetw%C3%B3rstwo-rolno-%E2%80%93-spo%C5%BCywczycze> (10.07.2018)

pozostają Niemcy, Wielka Brytania, Czechy, Francja, Holandia, Włochy oraz Słowacja².

Członkostwo w Unii przyczyniło się do zajścia wielu zmian w zakresie produkcji rolnej, w tym podniesienia jakości produktów rolno-spożywczych i produkcji ekologicznej. W celu dostosowania się do wymogów stawianych Polsce przez Unię Europejską, niezbędne było wprowadzenie wielu reform, które objęły restrukturyzację systemów rolniczych oraz zmiany w zakresie uwarunkowań prawnych dla rozwoju rolnictwa. Reforma Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) oraz przeniesienie jej postanowień na sektor rolnictwa w Polsce przyczyniły się z jednej strony do liberalizacji rynków rolnych, zaś z drugiej postawiła wymóg ujednoczenia zasad wytwarzania i produkcji rolnej dla wszystkich krajów członkowskich. Niezwykle istotnym elementem reformy Wspólnej Polityki Rolnej było jej ukierunkowanie na rozwijanie ekologicznych praktyk rolniczych, co znalazło w późniejszym czasie odzwierciedlenie w powoływaniu krajowych programów na rzecz rozwoju rolnictwa ekologicznego w krajach członkowskich, w tym i w Polsce. Realizacja postanowień wynikających z reformy Wspólnej Polityki Rolnej umożliwiła dostosowanie krajowej polityki rolniczej do założeń wspólnotowej polityki rolnej³.

Rolnictwo ekologiczne w Polsce stało się dominującym trendem w zakresie rozwoju obszarów wiejskich, a co za tym idzie, podnoszenia jakości życia rolników. Rozwój produkcji ekologicznej przyczynia się także do zmian w zakresie struktury produkcji oraz metod wytwarzania, a jest to znaczącym bodźcem do lokowania inwestycji oraz zmian technologicznych w produkcji rolnej. Przekłada się to między innymi na wzrost gospodarczy regionów, gdzie koncentracja produkcji rolnictwa ekologicznego jest największa. Pozytywne konsekwencje z produkcji ekologicznej dla regionów oraz dla ich mieszkańców stały się siłą napędową dla zwiększenia działań lokalnych władz na rzecz rozwoju tego sektora. Rolnictwo, w tym produkcja ekologiczna produktów wysokiej jakości, ustanowione zostało specjalizacją regionalną na rzecz wzrostu gospodarczego wielu województw Polski, głównie tych, gdzie rolnictwo to rozwija się najlepiej⁴. Podążając za wynikami najnowszych badań statystycznych, jednoznacznie można zaobserwować, iż Polska odznacza się województwami, które można określić mianem jako typowo rolnicze (województwa o dobrych warunkach dla produkcji rolnej) oraz nierolnicze (województwa o niesprzyjających warunkach dla upraw). Ponadto można zauważyć, iż województwa o dobrej koniunkturze gospodarczej, a niekoniecznie o korzystnych warunkach środowiskowych, potrafią uzyskiwać naprawdę dobre wyniki w zakresie produkcji rolniczej⁵. To właśnie specjalizacja może być podstawowym sposobem dla uzyskania lepszych efektów w kontekście produkcji rolniczej lub też jakiegokolwiek innej działalności gospodarczej. Pojęcie specjalizacji

o charakterze ekonomicznym w odniesieniu do produkcji rolnej, pozwala na zidentyfikowanie najbardziej opłacalnych elementów produkcji i sprzedaży, a co za tym idzie uzyskania jak największych zysków dla danego przedsiębiorstwa. Podsumowując, można wysunąć wniosek, iż celem specjalizacji jest zwiększenie wydajności, ilości i jakości produkcji towarowej, wzrost wydajności pracy, a także uzyskiwanie wyższych dochodów i opłacalności z tytułu produkcji w obrębie gospodarstwa rolnego. Konsekwencją wszystkich działań związanych ze wzrostem specjalizacji produkcji jest jednocześnie wzrost jej dochodowości⁶.

Na rzecz poniższego opracowania przeprowadzone zostało studium przypadku wybranych regionów Polski, gdzie rolnictwo uznane zostało jako obszar strategiczny dla przyszłości i rozwoju gospodarczego omawianego regionu. Ponadto przedstawiona zostanie definicja rolnictwa ekologicznego jako metody uprawy rolniczej, a także statystyki związane z rozwojem rolnictwa ekologicznego w Polsce, wraz z krótką historią i genezą tej koncepcji na przestrzeni ostatnich lat.

1. Rolnictwo ekologiczne- definicja pojęcia

Pojęcie rolnictwa ekologicznego można wyjaśnić na podstawie przepisów Rady EWG nr 20192/91 z dnia 24 czerwca 1991 roku w sprawie rolnictwa ekologicznego oraz znakowania jego produktów i środków spożywczych (Council Regulation no. 20192/91)⁷. Należy jednak podkreślić, iż rozporządzenie to, mimo że stanowi najważniejszy, akceptowany międzynarodowo akt prawny w rolnictwie ekologicznym, nie zawiera jednoznacznej definicji „rolnictwa ekologicznego”, natomiast w sposób szczegółowy precyzuje i wyznacza praktyki, jakie są w jego zakresie dozwolone. Dość powszechnie stosuje się zasadę, iż dozwolone jest tylko to, na co pozwalają kryteria, dozwolone są zatem jedynie takie metody i środki produkcji, które zostały wymienione w tych kryteriach⁸. Rozporządzenie podkreśla również, iż warunkiem koniecznym dla prowadzenia rolnictwa ekologicznego jest wykorzystywanie płodozmienu, użyźnianie gleby (poprzez uprawę roślin strączkowych, zielonek lub roślin głęboko korzeniujących się), a także odpowiednia hodowla zwierząt. Produkcja zwierzęca musi przyczyniać się do utrzymywania równowagi między rolnymi systemami produkcji poprzez zaspokajanie zapotrzebowania roślin uprawnych na składniki odżywcze i wzbogacanie materii organicznej gleby. W ten sposób może tworzyć i podtrzymywać układ wzajemnych zależności: między glebą a roślinami, roślinami a zwierzętami i zwierzętami a glebą⁹.

Komisja Europejska definiuje z kolei rolnictwo ekologiczne jako „taki system rolniczy, który dostarcza świeżą, pełną sma-

2 Ibidem (10.07.2018).

3 Kowalski S., Realizacja wspólnej polityki rolnej unii europejskiej i jej konsekwencje dla europejskiego rolnictwa, Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku, Nauki Ekonomiczne, Tom 25/2017, ss. 91–112, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku, Płock 2017 r.

4 Tłuczak A., Specjalizacja regionalna a potencjał rolnictwa w Polsce, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Tom XVII, z. 5, ss.289-296, Uniwersytet Opolski, 2015 r.

5 Babiak J., Zmiany w strukturze rolnictwa krajów Unii Europejskiej, Rocznik Integracji Europejskiej, nr. 4, ss.87-97, 2010 r.

6 Dziwulski M., Poziom specjalizacji produkcji żywności wieprzewego a efektywność gospodarstw rolniczych, Journal of Agribusiness and Rural Development., nr 1(23), ss. 37-47, 2012 r.

7 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1991R2092:20080514:PL:PDF>, (02.07.2018).

8 Tyburski J., Zakowska-Biemans S., Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 2007 r., s. 7-13.

9 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1991R2092:20080514:PL:PDF>, (07.07.2018).

ku, autentyczną żywność produkowaną przy poszanowaniu naturalnych cykli życiowych¹⁰.

Komisja Europejska podkreśla ponadto, iż cele rolnictwa ekologicznego są realizowane poprzez określone działania agro- i zootechniczne, które ograniczają w znacznym stopniu wpływ człowieka na środowisko, jednocześnie umożliwiają naturalne funkcjonowanie systemu rolniczego. Do klasycznych praktyk rolnictwa ekologicznego Komisja zalicza:

- stosowanie wieloletniego płodozmianu w celu maksymalnego wykorzystania zasobów lokalnych,
- radykalne odejście od stosowania chemicznych środków ochrony roślin i nawozów syntetycznych, antybiotyków dla zwierząt, dodatków do żywności i substancji ułatwiających przetwarzanie, a także innych sztucznych środków wykorzystywanych do produkcji,
- całkowity zakaz stosowania organizmów modyfikowanych genetycznie,
- wykorzystywanie zasobów własnych do gospodarowania (pasze wytwarzane w gospodarstwie, oborniki itd.),
- selekcjonowanie odmian roślin i zwierząt odpornych na choroby i takich, które potrafią się dobrze przystosować do lokalnych warunków,
- hodowanie zwierząt w systemie wolnostanowiskowym, z otwartym dostępem do wybiegów oraz żywienie paszami pochodzenia ekologicznego,
- wykorzystywanie praktyk hodowli zwierząt właściwych dla danej rasy.

Według Międzynarodowej Federacji Rolnictwa Ekologicznego (IFOAM), rolnictwo ekologiczne jest zbiorem różnych, szczegółowych koncepcji gospodarowania rolniczego, zgodnych z wymogami gleby, roślin i zwierząt, a jego nadrzędnym celem jest produkcja żywności o wysokiej jakości, przy równoczesnym zachowaniu w jak największym stopniu równowagi biologicznej w środowisku przyrodniczym. Ponadto IFOAM podkreśla, iż rolnictwo ekologiczne nie ogranicza się jedynie do wprowadzenia zasad agronomii- bez agrochemii. Zakłada, iż w stosunku do rolnictwa ekologicznego należy uwzględnić relacje pomiędzy rolnictwem środowiskiem, a także odnosić się do kwestii społecznych i ekonomicznych¹¹.

Podczas kongresu w Adelajdzie w 2005 r. za podstawowe zasady rolnictwa ekologicznego IFOAM przyjęła¹²:

- zdrowotność (potęgowanie zdrowotności gleby, roślin, zwierząt, człowieka i Ziemi, jako elementów niepodzielnej jedności),
- ekologia (rolnictwo ekologiczne funkcjonuje na wzór systemów ekologicznych, mając na uwadze obieg materii i przepływ energii w przyrodzie; wpisuje się w te procesy i pomaga je podtrzymywać),
- sprawiedliwość (rolnictwo ekologiczne jest kształtowane w oparciu o relacje, które gwarantują godne życie ludzi we wspólnym środowisku),

- troskliwość (rolnictwo ekologiczne jest prowadzone przemyślnie, w poczuciu odpowiedzialności za zdrowie i dobrostan współczesnych i przyszłych pokoleń oraz za równowagę przyrodniczą w środowisku).

Wszystkie zasady rolnictwa ekologicznego, nakreślone przez IFOAM, należy traktować jako całość, jako zespół norm etycznych inspirujących do działania.

Według *Kryteriów bazowych dla rolnictwa ekologicznego* IFOAM z 2005 r., rolnictwo ekologiczne można określić jako system całościowy (podejście holistyczne), oparty na respektowaniu praw i procesów przyrodniczych. Ich stosowanie prowadzi do zapewnienia trwałości ekosystemom, produkcji bezpiecznej żywności, dobrego żywienia, dobrostanu zwierząt oraz sprawiedliwości społecznej¹³.

Pierwszy Portal Rolny z kolei wskazuje, że „rolnictwo ekologiczne (inaczej: biologiczne, organiczne lub biodynamiczne) oznacza system gospodarowania o zrównoważonej produkcji roślinnej i zwierzęcej w obrębie gospodarstwa. Oparty jest na środkach pochodzenia biologicznego i mineralnego, nieprzetworzonych technologicznie. Podstawową zasadą jest odrzucenie w procesie produkcji żywności środków chemii rolnej, weterynaryjnej i spożywczej¹⁴. Zgodnie z polskim prawodawstwem pod pojęciem ekologicznej produkcji rolnej należy rozumieć metodę pozyskiwania produktu ekologicznego, w której zastosowano, w możliwie największym stopniu naturalne metody produkcji, nienaruszające równowagi przyrodniczej (ustawa o rolnictwie ekologicznym z 16 marca 2001 r.)¹⁵. Jest to zatem taki proces gospodarowania, który zachowuje równowagę paszowo-nawozową w obrębie gospodarstwa, a zarazem wykorzystuje środki pochodzenia biologicznego i mineralnego. Za podstawową zasadę uznaje się odrzucenie chemii rolnej, weterynaryjnej i spożywczej.

Działalność w rolnictwie ekologicznym jest regulowana w Polsce zarówno rozporządzeniami Unii Europejskiej, jak i krajową ustawą wraz z odpowiednimi rozporządzeniami wykonawczymi do niej. W określeniu rolnictwa ekologicznego mieści się kilka innych nurtów (np. rolnictwo, biologiczne, organiczne, organiczno-biologiczne i biodynamiczne). Dla wszystkich tych terminów można wskazać cechy, które są dla nich wspólne¹⁶:

- utrzymywanie dobrego stanu gleb, naturalnej żyzności gleby i wzmacnianie jej naturalnych wartości odżywczych, zapobieganie erozji gleby i zwalczanie jej, utrzymywanie różnorodności biologicznej gleb,
- stosowanie recyklingu odpadów i produktów ubocznych pochodzenia roślinnego i zwierzęcego,
- ograniczenie wykorzystania chemii roślinnej, lub jej całkowite zaniechanie, wykorzystywanie metod agrotechniki, racjonalne i optymalne wykorzystywanie naturalnych surowców

10 http://ec.europa.eu/agriculture/organic/organic-farming/what-organic_pl, European Commission, Organic Farming, (07.07.2018).

11 The IFOAM Norms For Organic Production and Processing, Version 2005, International Federation for Organic Agriculture Movement, February 2006 r., s. 10.

12 Principles of Organic Agriculture, International Federation for Organic Agriculture Movement, Adelaide, 2005 r., http://www.ifoam.org/sites/default/files/poa_folder_polish.pdf

13 The IFOAM Norms For Organic Production and Processing, Version 2005, IFOAM, February 2006 r., s.1-4.

14 <http://www.ppr.pl/artukul-rolnictwo-ekologiczne-definicja-1777-dzial-175.php>, (07.07.2018).

15 <http://www.rzeczpospolita.pl/Pl-asc/prawo/doc/ro10618.html>, (28.06.2018).

16 http://www.kansasustainableag.org/Library/KSas1.htm#COMMON_IMPRESSIONS, Kansas Center for Sustainable Agriculture and alternative crops, Kansas State University, (25.06.2018).

- utrzymywanie żyzności gleby poprzez stosowanie organicznego nawożenia, płodozmianu (uwzględnienie wsiewek, poplonów, śródplonów),
- ograniczenie nawożenia mineralnego do jedynie niezbędnych dawek i jedynie w formie zmielonej skały, rezygnacja z syntetycznie wytwarzanych pestycydów na rzecz alternatywnych metod ochrony upraw (tworzenie systemu równowagi ekologicznej, odpowiedni płodozmian i metody upraw, stosowanie preparatów biologicznych),
- prowadzenie produkcji zwierzęcej i traktowanie jej jako nieodłącznej części gospodarowania rolniczego,
- dążenie do samowystarczalności gospodarstwa pod względem paszowym, ograniczenie wykorzystania pasz przemysłowych, całkowite odejście od stosowania hormonów,
- zapewnienie zwierzętom wolnego wybiegu (zaprzestanie hodowli klatkowej),
- dążenie do uzyskania zamkniętego koła materii w gospodarstwie.

Powyżej wymienione cechy charakterystyczne dla gospodarstw ekologicznych świadczą o tym, iż produkcja ekologiczna jest holistycznym systemem zarządzania gospodarstwem i produkcji żywności. System ten łączy w sobie najkorzystniejsze praktyki dla środowiska, utrzymywanie różnorodności biologicznej, ochronę zasobów naturalnych, wprowadzanie wysokich standardów dotyczących dobrostanu zwierząt, a także takich metod produkcji, które spełniają wymagania konsumentów opowiadających się za wyrobami wytworzonymi przy użyciu jedynie substancji naturalnych i przy wykorzystaniu naturalnych procesów¹⁷.

W 2005 r. Międzynarodowa Federacja Rolnictwa Ekologicznego wyznaczyła następujące cele dla rolnictwa ekologicznego¹⁸:

- wytwarzanie dostatecznej ilości żywności o wysokich walorach odżywczych, służącej zdrowiu człowieka, przy utrzymywaniu wysokiej żyzności gleby,
- poświęcanie większej uwagi ekologiczno-społecznym konsekwencjom rolnictwa i przetwórstwa ekologicznego,
- wdrażanie wszelkich działań wspierających i zachowujących żyzność gleb i ich biologiczną aktywność,
- utrzymywanie genetycznej różnorodności wszystkich elementów składowych gospodarstwa rolnego i jego otoczenia, włączając w to ochronę dziko żyjących zwierząt i roślin,
- promowanie właściwego wykorzystania i troski o zasoby wodne oraz ich ekosystemy,
- wykorzystywanie w jak największej skali surowców odnawialnych, zarówno w produkcji, jak i ekologicznych przetwórstwie, w celu ograniczenia ponoszonych strat i zanieczyszczenia środowiska naturalnego,
- wspieranie lokalnych społeczności rolniczych w zakresie regionalnej produkcji i dystrybucji,
- zapewnianie równowagi pomiędzy uprawą roślin a chowem zwierząt,

- zabezpieczenie zwierzętom gospodarskim warunków zgodnych z ich potrzebami, w zależności od hodowanego gatunku,
- stosowanie materiałów i substancji wielokrotnego użytku lub takich, które mogą być bezpiecznie przetworzone,
- zapewnienie ludności zaangażowanej w ekologiczną produkcję rolną i przetwórstwo ekologiczne odpowiednich warunków do życia, bezpiecznego środowiska pracy oraz satysfakcji i zysków z niej.

Podsumowując rozważania dotyczące istoty rolnictwa ekologicznego, jego podstawowych celów, zasad i priorytetów jednoznacznie nasuwa się wniosek, iż jest to rolnictwo nie tylko korzystne z punktu widzenia ochrony środowiska, produkcji rolnej, jakości produktów, rozwoju technologicznego, ale przede wszystkim przyczynia się ono do szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich, jak również podnoszenia jakości życia ludności wiejskiej. Wszelkie wymienione korzyści rolnictwa ekologicznego jako systemu produkcji rolnej, odgrywają bardzo istotną rolę w kształtowaniu rozwoju gospodarczego regionu objętego tą produkcją. To z kolei skłania władze lokalne (władze wojewódzkie, samorządy, lokalnych działaczy politycznych) do wykorzystywania praktyk rolnictwa ekologicznego i rozwijania tego typu produkcji. Wiąże się to również z postrzeganiem rolnictwa jako priorytetowego obszaru w odniesieniu do określania specjalizacji regionalnych¹⁹.

Zdaniem ekspertów Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w zakresie rolnictwa ekologicznego, którzy sporządzili raport pt. „Rolnictwo czynnikiem rozwoju lokalnego. Analiza wybranych przypadków”, niezbędne jest udzielanie zdecydowanego wsparcia dla zwiększenia możliwości dotarcia producentów (rolników) do konsumentów, co wiąże się zarówno ze zmianami w prawie co do przydomowego przetwórstwa i sprzedaży, ale również powstawania nowych stanowisk handlowych w celu stworzenia dogodnych warunków dla sprzedaży żywności ekologicznej przez lokalnych przedsiębiorców²⁰.

2. Rolnictwo ekologiczne w Polsce-podstawowe informacje i statystyki

Rolnictwo ekologiczne cieszy się coraz większym zainteresowaniem wśród polskich rolników od połowy lat 90. XX wieku. Pierwszych początków takiego typu produkcji rolnej można doszukiwać się w roku 1924, wówczas, gdy Stanisław Steiner zorganizował kurs upowszechniający zasady i techniki rolnictwa nazywanego wówczas biodynamicznym. Jednakże pionierem wśród rolników zajmujących się taką formą gospodarowania rolniczego był w 1930 roku hrabia Stanisław Karłowski, który od 1930 roku metodą biodynamiczną prowadził swój majątek w Szalejewie, koło Gostynia. Propagował

17 Anonim, Rolnictwo ekologiczne w Polsce w latach 1999–2000. Informacja opracowana na podstawie wyników kontroli upoważnionych jednostek certyfikujących rolnictwo ekologiczne. ISIPAR. M-4304-1/2001, Warszawa 2001; J. Tyburski, S. Żakowska-Biemans, *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego*, Wyd. SGGW, Warszawa, 2007 r., s. 191–195.

18 The IFOAM Norms For Organic Production and Processing, Version 2005, IFOAM, February 2006 r.

19 Buczkowska M., Domagalska J., Rolnictwo ekologiczne- szanse i perspektywy rozwoju, *Probl Hig Epidemiol* 2015, 96(2): 370-376, 2015 r.

20 Rolnictwo czynnikiem rozwoju lokalnego. Analiza wybranych przypadków, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, IRWiR PAN, Warszawa, grudzień 2013 r., s.22-26.

intensywnie tę metodę poprzez wydawanie instruktażowych broszur i organizowanie szkoleń w swoim majątku. Hrabia Karłowski był też współzałożycielem Towarzystwa Krzewienia Zasad Życia i Gospodarki Zgodnie z Przyrodą, którego częścią było czasopismo „Biologia i Życie”²¹. Niestety w wyniku wojny, metoda tego typu gospodarowania została wstrzymana na okres blisko 30 lat. Dopiero w latach sześćdziesiątych inż. Julian Osetek rozpoczął prowadzenie ekologicznego gospodarstwa w Nakle nad Notecią. Fakt utworzenia tego typu gospodarstwa nie był jednak wystarczający dla upowszechniania się biodynamicznego rolnictwa. Ogromne zainteresowanie metodami ekologicznymi w krajach wysokorozwiniętych spowodowało, że grupa naukowców stworzyła pierwsze prace nad rozwojem ekologicznego rolnictwa w Polsce. W oparciu o badania i doświadczenia, a także dzięki zaangażowaniu kadry naukowej SGGW w Warszawie, profesor Mieczysław Górny przedstawił naukowe podstawy rolnictwa ekologicznego. We wrześniu 1989 roku zarejestrowano Stowarzyszenie Producentów Metodami Ekologicznymi EKOLAND. W lutym 1990 roku Stowarzyszenie EKOLAND wydało dokument „Założenia Rolnictwa Ekologicznego IFOAM”, który zawierał kryteria oceny gospodarstw ekologicznych.

W procesie rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce można wyróżnić trzy główne etapy²²:

- a). przed 1998 r.- okres, w którym rolnictwo ekologiczne w Polsce nie korzystało z żadnego wsparcia finansowego z budżetu państwa, wówczas liczba gospodarstw ekologicznych wynosiła około 500 i prowadzili je głównie hobbysty,
- b). od 1998 r.- okres odznaczający się częściową refundacją kosztów certyfikacji gospodarstw ekologicznych z budżetu państwa; od 1999 r. wprowadzono również *małe dopłaty do powierzchni użytków rolnych, co zaowocowało znaczącym wzrostem zainteresowania rolnictwem ekologicznym,*
- c). od 2004 r., po akcesji Polski do UE i objęciu polskich rolników instrumentami Wspólnej Polityki Rolnej oraz krajowego programu rolnośrodowiskowego, zaobserwowano intensywny rozwój tego systemu gospodarowania, w latach 2004-2011 r. liczba gospodarstw ekologicznych wzrosła z 3 760 do 23 449, zaś powierzchnia użytków rolnych wykorzystywanych przez nie zwiększyła się z około 83 do 606 tys. ha.

Trzeci okres rozpoczął się od momentu, w którym Polska przystąpiła do UE. Wsparcie finansowe oferowane gospodarstwom ekologicznym w ramach Programu Rolnośrodowiskowego stanowiło zauważalną zachętę do podejmowania działań w zakresie zakładania gospodarstw ekologicznych, a to z kolei znalazło odzwierciedlenie w rosnącej liczbie gospodarstw ekologicznych²³. Od 2004 roku liczba gospodarstw ekologicznych systematycznie wzrastała, przy czym dynamika tego wzrostu była zróżnicowana. Rok 2004 to okres, w którym w systemie certyfikacji i kontroli zarejestro-

wanych było 3.760 gospodarstw ekologicznych o łącznej powierzchni 82.730 ha użytków rolnych. Oznaczało to niezwykle nasilony rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce, gdyż w 2004 roku w stosunku do 2003 odnotowano ponad 64% wzrost liczby gospodarstw ekologicznych, a ich powierzchnia o 66%. Po roku 2004 największy wzrost zarówno liczby gospodarstw ekologicznych, jak i ich powierzchni (zwiększyły się dwukrotnie) miał miejsce w latach 2004-2005. Kolejne lata nie przyniosły niestety dalszego wzrostu liczby gospodarstw ekologicznych. Wzrost utrzymywał się na poziomie 25-30% rocznie. Systematyczny spadek ilości powierzchni upraw ekologicznych w Polsce (w latach 2005-2006 wzrost powierzchni rzędu 37,2%, a już w latach 2007-2008 wyniósł jedynie 9.5%) potwierdził tendencję spadkową ilości gospodarstw ekologicznych²⁴. W regionach charakteryzujących dobrymi i średnimi warunkami do rozwoju rolnictwa ekologicznego, przyrost powierzchni upraw ekologicznych był znikomy lub wręcz, jak w woj. zachodniopomorskim i wielkopolskim, powierzchnia ta uległa zmniejszeniu. Z raportu IJHARS wynika, iż następuje transformacja struktury agrarnej gospodarstw ekologicznych, a także maleje odsetek gospodarstw ekologicznych powyżej 100 ha²⁵. W roku 2004 stanowił on 5% wszystkich gospodarstw rolnych, a już 2009 roku spadł do 3%. Znacznemu powiększeniu uległ także udział gospodarstw najmniejszych, do 5 ha, z 19% w 2004 roku do 36,5% w 2008 roku. Przekłada się to oczywiście na średnią powierzchnię gospodarstw ekologicznych, która w latach 2007-2008 znacznie się zmniejszyła z 28,6 ha do 22 ha (średnio w Polsce). Wiele wskazuje, iż przyczyną dekoncentracji powierzchni upraw ekologicznych mogła być zmiana poziomu wsparcia w ramach Programu Rolnośrodowiskowego po 2007 roku.

Ostatnie lata w naszym kraju charakteryzują się stałą dynamiką wzrostu powierzchni użytkowanej i liczby gospodarstw ekologicznych. Rozwój sektora rolnictwa ekologicznego znajduje również odzwierciedlenie w liczbie przetwórcy i dostępnym na rynku asortymencie produktów ekologicznych. Według danych na dzień 30 listopada 2014r.²⁶, w Polsce kontrolą jednostek certyfikujących objętych było 26251 producentów ekologicznych, w tym 25 613 gospodarstw. Jest to około 1% wzrost powierzchni i około 3% wzrost liczby gospodarstw w stosunku do 2012 r.

W 2015 r. powierzchnia użytków rolnych, na których prowadzona była produkcja ekologiczna, stanowiła około 4,0% wszystkich użytków rolnych w Polsce, a w 2016 r. udział ten wynosił około 3,7%. W 2015 r. łączna powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w Polsce wynosiła 580 730,0 ha. W 2016 r. łączna powierzchnia użytków rolnych, na których prowadzona była produkcja ekologiczna, zmniejszyła się o 7,6% w stosunku do 2015 r. i wynosiła 536 579,22 ha.

Od 2014 roku rolnictwo ekologiczne realizuje swoje zadania według „Planu Działania dla Żywności Ekologicznej i Rolnictwa w Polsce na lata 2014-2020” i przewiduje się, że liczba

21 Runowski H., Rolnictwo ekologiczne w Polsce na tle tendencji światowych, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 2003 r., Nr 49, s. 245-262.

22 Węglarzy K., Rolnictwo XXI wieku – nowe aspekty gospodarowania, Instytut Zootechniki, Państwowy Instytut Badawczy, Kraków 2010 r., s. 112.

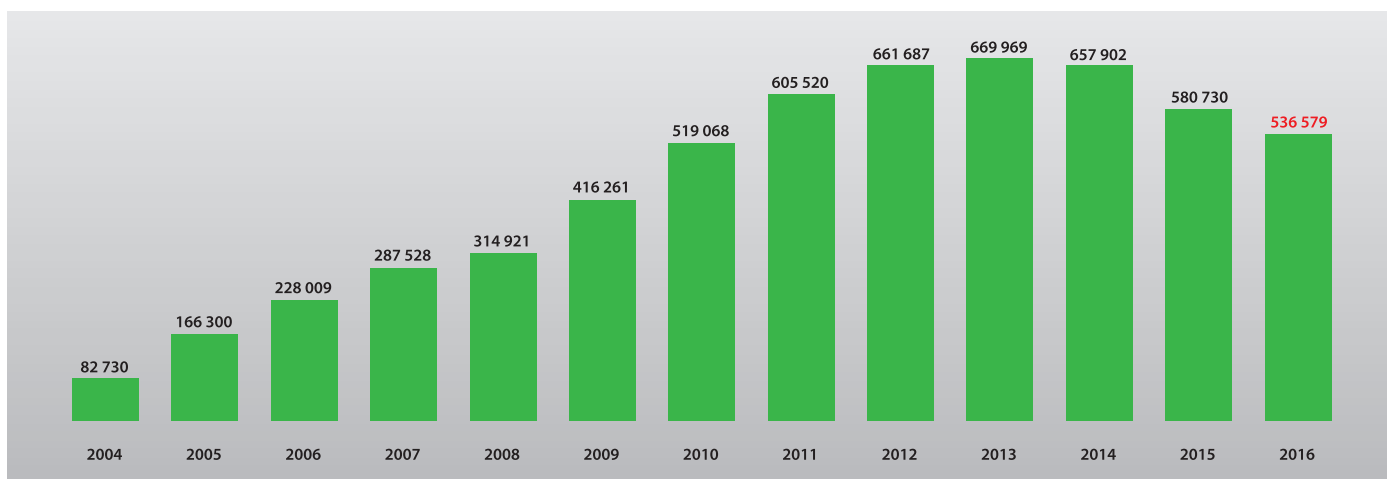
23 Stankiewicz D., Rolnictwo ekologiczne. *Infos, Biuro analiz sejmowych*, nr 7(54), 2009 r.

24 Motowidlak U., Tendencje w rolnictwie ekologicznym w krajach Unii Europejskiej. Zeszyty Naukowe SGGW seria Problemy rolnictwa światowego t. 5 (XX), 2008 r., s. 84-95.

25 Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa, 2011 r., s. 11-14.

26 [http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce,\(06.07.2018\).](http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce,(06.07.2018).)

Rys. 1 Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w Polsce w latach 2004-2016 [ha]

Źródło: Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015-2016, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Opracowanie Biuro Rolnictwa Ekologicznego i Produktów Regionalnych, Warszawa 2017 r., s.27.

zakładów przetwórczych w 2020 roku wzrosnie o 75% w porównaniu do 2013 roku²⁷.

W 2016 r. największa powierzchnia ekologicznych użytków rolnych była w województwach: warmińsko-mazurskim (108 667,22 ha) i zachodniopomorskim (100 570,18 ha), stanowiąc aż 39,0% powierzchni użytków ekologicznych w Polsce. Najmniejsza powierzchnia zajmowana przez ekologiczne użytki rolne była w województwach: opolskim (3 216,54 ha) i śląskim (5 324,79 ha)²⁸.

W odniesieniu do struktury gospodarstw w Polsce najczęściej gospodarstw w latach 2015-2016 prowadziło wyłącznie produkcję roślinną zaś najmniej gospodarstw prowadzonych było w obrębie jednoczesnej produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Rys. 2 Liczba i struktura gospodarstw ekologicznych w Polsce w latach 2015-2016 według rodzaju produkcji

Gospodarstwa ekologiczne	2015		2016	
	Liczba	Struktura (%)	Liczba	Struktura (%)
Prowadzące wyłącznie produkcję roślinną	18 097	81,2	18 669	83,2
Prowadzące produkcję roślinną i zwierzęcą	4 180	18,8	3 766	16,8
W tym prowadzące równocześnie produkcję ekologiczną i nieekologiczną (roślinną/zwierzęcą)	9 129	41,0	11 045	49,2
Ogólna liczba gospodarstw	22 277	100,0	22 435	100,0

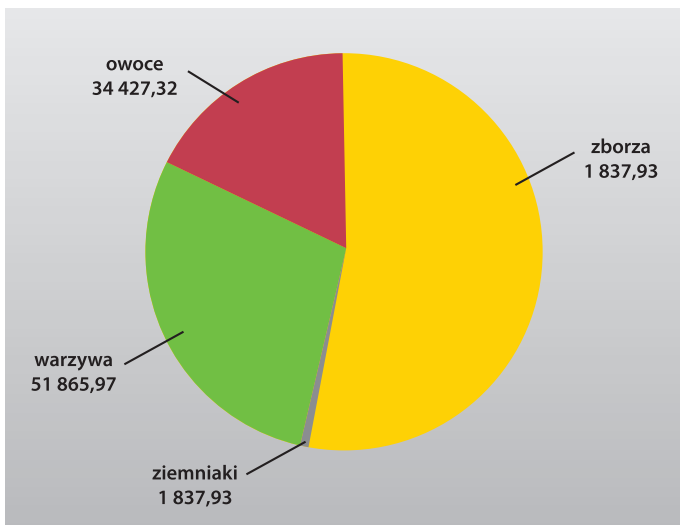
Źródło: Polska Akademia Nauk. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Uwarunkowania ekonomiczne i społeczne rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce, Warszawa 2017, s. 19, http://www.irwirpan.waw.pl/polski/Raport_Uwarunkowania_ekonomiczne_i_spoleczne_rozwoju-2007.pdf, (28.06.2018).

Polskie rolnictwo ekologiczne skoncentrowane jest przede wszystkim wokół produkcji roślinnej, na co dowodem jest chociażby fakt, iż wyłącznie taką produkcją zajmuje się około 70% gospodarstw. Statystyki dotyczące rolnictwa ekologicznego w Polsce jednoznacznie wskazują, iż w ostatnich latach największy udział w ekologicznych użytkach rolnych miały łąki i pastwiska, uprawa roślin na paszę dla zwierząt gospodarskich oraz zboża.

27 Barłowska J., Wolanczuk A., Idec J., Rolnictwo ekologiczne w Polsce na tle Unii Europejskiej i świata, Przegląd hodowlany nr 2/2017, s. 2-3, <http://ph.ptz.icm.edu.pl/wp-content/uploads/2017/03/1Bar%20owska-.pdf>, (04.07.2018).

28 Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015-2016, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Opracowanie Biuro Rolnictwa Ekologicznego i Produktów Regionalnych, Warszawa 2017 r., s.27.

Rys. 3 Powierzchnia głównych upraw ekologicznych (po zakończonym okresie konwersji) w Polsce w 2016 r. [ha]

Źródło: Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015-2016, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Opracowanie Biuro Rolnictwa Ekologicznego i Produktów Regionalnych, Warszawa 2017 r., s.31.

W 2016 r., spośród 23 375 producentów ekologicznych, najwięcej producentów prowadziło działalność w województwach: warmińsko-mazurskim, podlaskim, zachodniopomorskim²⁹. Równie dużą liczbę producentów odnotowano

29 Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015-2016, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Opracowanie Biuro Rolnictwa Ekologicznego i Produktów Regionalnych, Warszawa 2017 r., s.26.

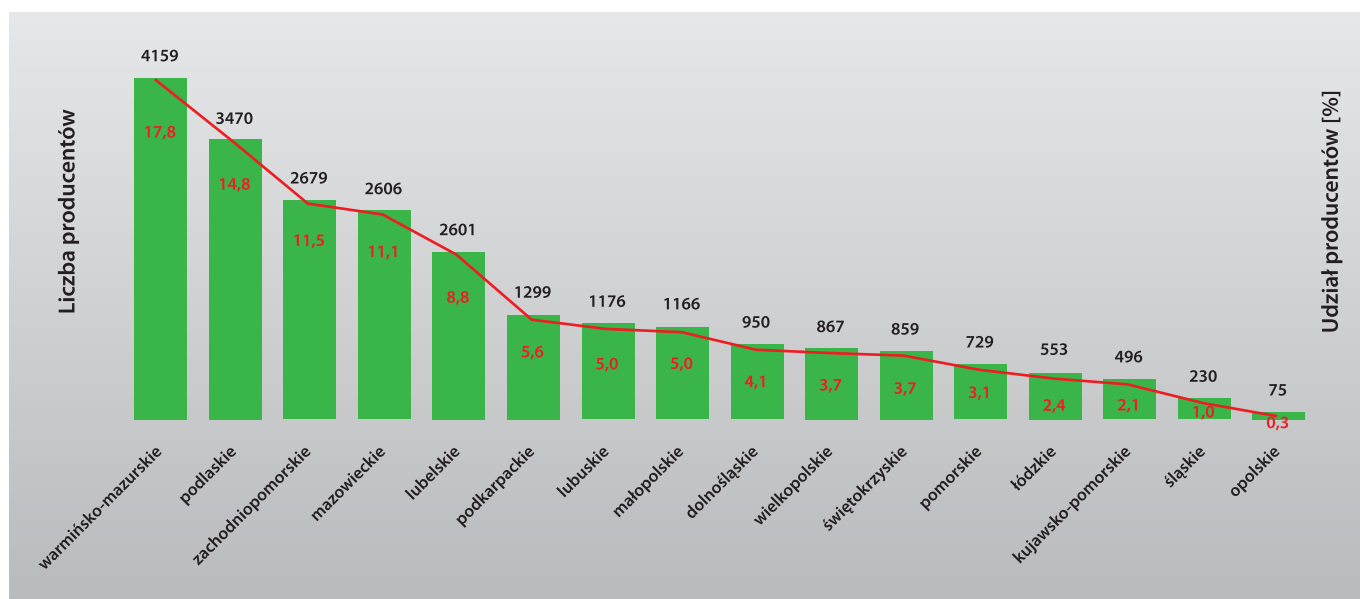
w województwie mazowieckim, którzy stanowili 11,1% łącznej liczby producentów ekologicznych w Polsce. Województwa te przodowały również pod względem liczby gospodarstw rolnych: warmińsko-mazurskie (4142), podlaskie (3437) i zachodniopomorskie (2573). Liczba ekologicznych gospodarstw rolnych w tych trzech województwach stanowiła niemal połowę wszystkich gospodarstw ekologicznych w Polsce w 2016 r.

W odniesieniu do przetwórstwa ekologicznego, warto podkreślić, iż liczba ekologicznych przetwórci w Polsce w latach 2004-2014 wzrosła 11-krotnie z 55 do 484 podmiotów, co przy spadku wszystkich podmiotów produkujących artykuły spożywcze i napoje w kraju o 20%, pozwoliło zwiększyć ich udział z 0,3 do 3,3%. Uwagi wymaga również fakt, iż wzrost liczby ekologicznych przetwórci rolno-spożywczych odnotowano we wszystkich województwach – najwyższy, kilkunastokrotny w mazowieckim i małopolskim³⁰. Regionami specjalizującymi się w przetwórstwie produktów ekologicznych były: mazowieckie, wielkopolskie i lubelskie, a ich łączny udział w przetwórstwie wszystkich produktów ekologicznych w kraju stanowił 44%³¹.

30 Zuba-Ciszewska M., Zuba J., Miejsce ekologicznej produkcji rolniczej w polskim rolnictwie, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Roczniki naukowe, Tom XVIII, zeszyt 3, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, ss. 411-416.

31 Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2013-2014, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa, 2015 r., s. 24-25.

Rys. 4 Liczba producentów ekologicznych w poszczególnych województwach i ich udział w stosunku do ogólnej liczby producentów w Polsce w 2016 r.

Źródło: Zdrojewska I., Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce na lata 2015-2016, IJHARS, Warszawa 2017,s.26, <https://www.teraz-srodowisko.pl/media/pdf/aktualnosci/3861-raport-o-stanie-rolnictwa-ekologicznego-w-polsce-w-latach-2015-2016.pdf>, (04.07.2018).

3. Rolnictwo ekologiczne jako obszar priorytetowy i specjalizacja regionalna dla rozwoju gospodarczego wybranych regionów Polski

Rolnictwo ekologiczne w Polsce stopniowo się rozwija, co potwierdzają statystyki dotyczące powierzchni upraw ekologicznych, jak i liczby gospodarstw ekologicznych przedstawione w poprzednim rozdziale niniejszego opracowania. Rolnicy coraz częściej podejmują decyzję o przekwalifikowaniu swojej działalności produkcyjnej i całkowite przejście na produkcję ekologiczną. Wiąże się to oczywiście pokonywaniem wielu przeszkód, w tym pokrycie kosztów konwersji gospodarstwa oraz utrzymaniu certyfikatu produkcji ekologicznej. Polscy rolnicy zakładają gospodarstwa ekologiczne przede wszystkim ze względu na unijne dotacje, a także z uwagi na perspektywę wyższych zysków ze sprzedaży swoich plonów i ich przetworów. Informacje dotyczące rosnącego popytu na produkty rolnictwa ekologicznego w Polsce, jak również pozostałych państw członkowskich, stanowią siłę napędową dla rozwoju zrównoważonego rolnictwa. Rozwój produkcji ekologicznej oraz zwiększony eksport żywności ekologicznej na rynki zagraniczne przekłada się na rozwój polskiej gospodarki. Jednakże produkcja ekologiczna wiąże się również z wieloma problemami, w tym finansowymi, jak również brakiem odpowiedniej wiedzy i doświadczenia rolników. W celu zwiększenia opłacalności i wydajności rolnictwa ekologicznego lokalnych rolników niezbędne jest odpowiednie wsparcie ze strony władz (wojewódzkich, powiatowych, gminnych itp.), a także dostrzeżenie w produkcji ekologicznej potencjału jako siły napędowej do rozwoju regionu. Ważne jest oddziaływanie lokalnych struktur rządowych na wspieranie innowacji i budowę odpowiedniego zaplecza technologicznego dla rozwoju produkcji rolnictwa ekologicznego. Jest to dość powszechnie realizowane poprzez wyodrębnianie sektora rolnictwa ekologicznego (rolnictwa zrównoważonego i przyjaznego środowisku) jako obszaru dla specjalizacji regionalnej z punktu widzenia rozwoju gospodarczego konkretnego regionu. Województwa odznaczające się wysokim poziomem produkcji ekologicznej w Polsce (dużą powierzchnią upraw lub ilością gospodarstw ekologicznych), lub dogodnymi warunkami do takich upraw, często wskazują rolnictwo jako obszar strategiczny dla realizacji strategii rozwojowej województwa. W rozdziale tym przedstawione zostaną przykłady wybranych regionów Polski wspierających silnie rozwój produkcji ekologicznej poprzez różnego rodzaju inicjatywy, programy i strategie.

3.2 Województwo Łódzkie

3.1.1 Kierunki zmian w rolnictwie województwa łódzkiego wynikające z wytycznych Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020

Analiza sytuacji społeczno-gospodarczej wskazuje, że region łódzki w dalszym ciągu nie jest regionem zintegro-

wanym wewnątrznie³². W wielu dziedzinach dysproporcje wewnątrzregionalne nie tylko nie zostały zahamowane, ale wręcz się nasilają. Podstawowym powodem jest nierównomierny rozwój gospodarczy, niespójna infrastruktura, słabe więzi kooperacyjne w gospodarce, szczególnie na poziomie lokalnym czy zdeintegrowany system interwencji publicznej. Jednocześnie region jest jednym z najbardziej konkurencyjnych regionów w Polsce i posiada potencjalnie ogromne możliwości rozwoju w ramach integrującej się Europy. Centralne położenie województwa łódzkiego oraz dogodne powiązania infrastrukturalne sprzyjają dyfuzji aktywności i postępu na obszar całego kraju. Szczególnie istotne znaczenie ma usytuowanie na skrzyżowaniu ważnych międzynarodowych szlaków komunikacyjnych w relacjach wschód – zachód i północ – południe.

Punktem docelowym rozwoju województwa łódzkiego w roku 2020, przyjętym przez *Strategię Rozwoju Województwa Łódzkiego*, jest region łódzki³³:

- otwarty na świat z wykształconym i aktywnym społeczeństwem,
- konkurencyjnej gospodarki otwartej na współpracę międzynarodową,
- dostępny i posiadający własną tożsamość kulturową i gospodarczą.

Misją regionu łódzkiego, zaproponowaną przez *Strategię*, jest: „Podniesienie atrakcyjności województwa łódzkiego w strukturze regionalnej Polski i Europy jako regionu sprzyjającego zamieszkaniu i gospodarce przy dążeniu do budowy wewnętrznej spójności i zachowaniu różnorodności jego miejsc”³⁴.

Realizacja pożądanych przemian określonych w misji przy aktualnym stanie i tendencjach rozwojowych regionu, wymaga skoncentrowania wysiłków na wielu obszarach. Najważniejsze z nich zidentyfikowano w trzech strategicznych dla województwa sferach:

- 1). Sfera społeczna. Cel główny: wzrost ogólnego poziomu cywilizacyjnego województwa.
- 2). Sfera ekonomiczna. Cel główny: poprawa pozycji konkurencyjnej gospodarki województwa.
- 3). Sfera funkcjonalno-przestrzenna. Cel główny: stworzenie rzeczywistego regionu społeczno-ekonomicznego posiadającego własną podmiotowość kulturową i gospodarczą.

W każdej z tak określonych sfer sprecyzowano obszary priorytetowe, w ramach których określono główne działania.

Jednym z nich, w ramach poprawy konkurencyjności gospodarki województwa (sfera ekonomiczna), jest rozwój obszarów wiejskich regionu. Celem strategicznym w ramach obszaru priorytetowego *Obszary Wiejskie*, jest **trwały i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich**.

Województwo łódzkie charakteryzuje się gorszymi niż przeciętne w kraju warunkami przyrodniczymi dla rozwoju rolnictwa, ale równocześnie ta forma działalności stanowi obok przemysłu główną specjalizację gospodarczą regionu. W województwie dominują małe i bardzo małe gospodarstwa

32 Analiza społeczno-gospodarcza regionu łódzkiego została przeprowadzona na rzecz *Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020*.

33 *Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego* na lata 2007-2020, Łódź 2006 r., s.13.

34 *Ibidem*, s. 14.

o niskiej produktywności. Obszary wiejskie charakteryzują się niedostateczną aktywnością gospodarczą i słabą aktywizacją społeczną, niekorzystną sytuacją w zakresie wyposażenia w urządzenia sieciowe czy utrudnioną dostępnością do usług społecznych. Dlatego dla obszarów wiejskich i dominującego na nich rolnictwa tak ważną jest restrukturyzacja produkcji rolnej i podniesienie jej walorów jakościowych zmierzające do zwiększenia efektywności ekonomicznej, jak również poprawa warunków cywilizacyjnych mieszkańców³⁵.

Specyfika gospodarstw rolnych województwa oraz uwarunkowania środowiska wskazują na możliwość zbudowania silnego sektora rolniczego zorientowanego na ekorolnictwo, co poprawi sytuację ekologiczną województwa. Aby to osiągnąć, muszą zostać wytyczone cele szczegółowe³⁶:

- poprawa konkurencyjności gospodarstw rolnych poprzez wspieranie procesów odnowy wsi i usprawnienia instrumentów sterowania rozwojem oraz współpracy z ośrodkami naukowymi,
- poprawa jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej poprzez rozwój przedsiębiorczości,
- kreowania sieci powiązań i współpracy oraz poprawę efektywności ekonomicznej i produkcyjnej przetwórstwa rolno – spożywczego,
- wspieranie partnerstwa lokalnego z wykorzystaniem zasady wsparcia oddolnego jako narzędzia realizacji strategii rozwoju obszarów wiejskich,
- poprawa atrakcyjności obszarów wiejskich poprzez rozwój infrastruktury technicznej,
- stworzenie warunków dla wielofunkcyjnego rozwoju obszarów rolniczych.

Realizacja projektu wymaga podjęcia działań, z których najważniejsze to³⁷:

- racjonalne wykorzystanie (w tym rewaloryzacja) produkcyjno-rolnicze obszarów o najlepszych warunkach przyrodniczych,
- stymulowanie procesu koncentracji ziemi (scalanie gruntów),
- restrukturyzacja produkcji rolnej w województwie (dostosowanie produkcji rolnej do zmieniających się potrzeb rynku; nowocześniejsze narzędzi i maszyn; wsparcie rozwoju upraw ekologicznych w tym biopaliw; wzrost specjalizacji w zakresie hodowli bydła) oraz inicjowanie tworzenia się nowoczesnych form organizacji producentów rolnych,
- poprawa wyposażenia technicznego wsi i gospodarstw rolnych,
- wspieranie rozwoju produkcji rolnej (wspieranie rynków zbytu), przemysłu rolno-spożywczego w województwie łódzkim oraz promocja produktów i marek regionalnych,
- stymulowanie działalności pozarolniczej (m.in. agroturystyka),
- wspieranie rozwoju gospodarstw ekologicznych,
- wspieranie procesów restrukturyzacji obszarów wiejskich, poprzez promowanie i ułatwianie zatrudnienia poza rolnictwem.

3.1.2 Innowacyjne rolnictwo jako jeden z obszarów priorytetowych dla realizacji Regionalnej Strategii Innowacji dla Województwa Łódzkiego „LORIS 2030”

Strategia na rzecz innowacji stanowi końcowy efekt prac prowadzonych w ramach projektu Przeprowadzenie badania sytuacji technologicznej Województwa Łódzkiego wraz z przygotowaniem 5 raportów tematycznych oraz opracowanie Regionalnej Strategii Innowacji dla Województwa Łódzkiego – „LORIS 2030”. Głównym celem RSI LORIS 2030 jest analiza potencjału innowacyjnego województwa łódzkiego oraz wskazanie strategicznych kierunków rozwoju regionu, a tym samym wytyczenie ścieżki, która pozwoli osiągnąć, w założonym horyzoncie czasu, tj. do roku 2030, silną pozycję województwa łódzkiego w zakresie tworzenia innowacyjności i rozwoju przedsiębiorczości (w tym przede wszystkim małych i średnich przedsiębiorstw). Ważnym celem dokumentu było wskazanie – zgodnie z zaleceniami Komisji Europejskiej – specjalizacji regionalnych (*smart specialisation*)³⁸.

Diagnoza sytuacji w regionie łódzkim w zakresie innowacji objęła m.in. ocenę potencjału gospodarczego i innowacyjnego regionu, ocenę sytuacji w zakresie finansowania innowacji, analizę potencjału naukowego regionu, jak również ocenę potrzeb innowacyjnych firm w województwie. W oparciu o przygotowywaną przez Komisję Europejską Regionalną Tabelę Wyników Innowacyjności (*Regional Innovation Scoreboard* z 2012 r.) można stwierdzić, iż województwo łódzkie jest słabym innowatorem, ale dynamika wzrostu innowacyjności utrzymuje się na stałym poziomie.

Diagnoza sytuacji regionu stanowiła wstęp do identyfikacji kluczowych specjalizacji (branż) i obszarów technologicznych dla regionu. Proces wyboru kluczowych specjalizacji (branż) regionalnych składał się z trzech etapów:

- 1). Identyfikacja branż występujących w województwie łódzkim.
- 2). Ocena potencjału branż występujących w województwie łódzkim.
- 3). Wskazanie specjalizacji regionu (w ramach tego etapu zestawiono potencjał zidentyfikowanych branż z potencjałem technologicznym województwa).

W wyniku przeprowadzonej oceny wyłonionych zostało ostatecznie sześć specjalizacji regionalnych³⁹:

- nowoczesny przemysł włókienniczy i mody (w tym wzornictwo);
- zaawansowane materiały budowlane;
- medycyna, farmacja, kosmetyki;
- energetyka, w tym odnawialne źródła energii;
- **innowacyjne rolnictwo i przetwórstwo rolno-spozywcz;**
- informatyka i telekomunikacja

W procesie wyboru kluczowych obszarów technologicznych dla województwa łódzkiego wskazano cztery główne, które ze względu na istniejący potencjał w regionie mają szansę rozwijać się i wspierać wzrost gospodarczy wojewódz-

35 Sfera Gospodarcza Województwa Łódzkiego, Tom I, s. 83-86; http://www.biznes.lodzkie.pl/wps/wcm/connect/8e3d37004affb83580da9c1722e8e226/diagnoza_wl_tom_01.pdf?MOD=AJPERES (12.07.2018).

36 http://www.ezdrowie.lodzkie.pl/pliki/PL-Lodzkie-Strategia_Wojewodztwa-2007-2020.pdf (13.07.2018).

37 *Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego na lata 2007–2020*, Łódź, 2006, s. 31.

38 Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Łódzkiego- „LORIS 2030”, opracowanie wykonano przez Deloitte Business Consulting S.A., Łódzka Agencja Rozwoju Regionalnego SA z udziałem ekspertów: p. Kula, E. Stawasz, A. Buczki, P. Głodek, M. Piotrkowska, Projekt „Regionalna Strategia Innowacji – RSI 2030” współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, s. 10.

39 Ibidem, s. 48.

twa łódzkiego. Wśród obszarów technologicznych znalazły się⁴⁰:

- biotechnologia,
- nanotechnologia i materiały funkcjonalne,
- technologie komunikacyjne i informatyczne,
- mechatronika.

Ponadto w wyniku przeprowadzonych prac ustalone zostały także priorytety dla realizacji RSI LORIS 2030. Dla każdego z priorytetów Strategii ustanowione zostały cele operacyjne, których realizacja ma przynieść określone rezultaty. Pierwszym priorytetem Strategii jest **specjalizacja regionalna**, która ma na celu zbudowanie przewagi konkurencyjnej opartej, na tzw. lokomotywach rozwoju gospodarczego, charakterystycznych dla województwa łódzkiego. Realizacja tego Priorytetu ma się przyczynić do rozwoju kluczowych specjalizacji (branż) regionalnych (z wykorzystaniem kluczowych technologii), które zostały zidentyfikowane jako posiadające szczególny potencjał innowacyjny, i które mają szansę stać się regionalnymi lokomotywami rozwoju (jedną z wymienionych branż jest właśnie rolnictwo). Na realizację tego Priorytetu będzie się składało pięć celów operacyjnych, w ramach których określonych zostało 15 działań.

W wyniku podjętych działań między innymi powinien rosnąć udział branż kluczowych w produkcji sprzedanej przedsiębiorstw, powinna rosnąć liczba podmiotów gospodarki narodowej w tych branżach, powinno rosnąć zatrudnienie oraz nakłady na działalność badawczo-rozwojową. Z pewnością wiele innych wskaźników będzie także miarą sukcesu związanego z żywieniem branż kluczowych, ale niestety ograniczenia w dostępności do danych powodują, iż tylko ww. mogą być mierzone.

Wybierając poszczególne specjalizacje regionalne, województwo łódzkie powinno dążyć do osiągnięcia pozycji lidera w rankingu województw w wybranych dziedzinach, zatem dynamika produkcji sprzedanej, nakłady na B+R oraz wzrost liczby podmiotów w obszarach specjalizacji powinien być zawsze wyższy od przeciętnego parametru dla Polski (wariant minimum) i pożądane, aby był najwyższy w kraju (wariant maksimum). Kierując się scenariuszami rozwojowymi województwa wynikającymi z projektu Strategii RSI LORIS 2030, w wariantcie umiarkowanym (neutralnym) przewiduje się, iż 22-28% przedsiębiorstw funkcjonujących w branży kluczowej będzie innowacyjne oraz, że trzykrotnie w stosunku do PKB wzrosną nakłady na działalność B+R w stosunku do PKB regionu⁴¹.

Podążając za treścią dokumentu „Innowacyjne Rolnictwo i Przetwórstwo Rolno-Spożywcze Polityka Sektorowa” w ramach Projektu „Opracowanie Polityk Sektorowych Województwa Łódzkiego w ramach środków pochodzących z Pomocy Technicznej Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego 2007-2013” sporządzonego przez Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego Departament ds. Przedsiębiorczości na rzecz określenia priorytetów, wizji i celów rolnictwa jako polityki sektorowej, do Nisz Specjalizacyjnych dla Innowacyjnego Rolnictwa i Przetwórstwa Rolno-

-Spożywczego zaliczono⁴²:

- I. Postęp biologiczny: hodowla twórcza roślin i grzybów o podwyższonych wartościach użytkowych, z możliwością wykorzystania narzędzi molekularnych i biotechnologicznych, z uwzględnieniem bioróżnorodności i odporności na zmiany klimatyczne i środowiskowe oraz przydatności do przechowywania i przetwarzania;
- II. Innowacyjne nawozy, preparaty biologiczne o dedykowanym zastosowaniu i sterowanym uwalnianiu oraz innowacyjne substancje biologicznie czynne do produkcji środków ochrony roślin;
- III. Racjonalizacja gospodarki wodnej i energetycznej w produkcji rolniczej oraz zmniejszenie negatywnego oddziaływania na środowisko;
- IV. Innowacyjne technologie uprawy i nawożenia roślin przeciwdziałających degradacji i poprawiające jakość gleby, w tym rekultywacja gleb zdegradowanych oraz ochrona użytków rolnych;
- V. Inteligentne systemy monitoringu, kontroli i diagnostyki w rolnictwie;
- VI. Innowacyjna produkcja żywności funkcjonalnej, dedykowanej różnym grupom społecznym i nisko/naturalnie przetworzonej, oparta o specjalizacje produktowe;
- VII. Systemy oceny jakości żywności oraz innowacyjne technologie/systemy umożliwiające zachowanie wysokiej jakości żywności podczas jej przechowywania i przetwarzania (inteligentne systemy konserwacji i przechowywania, biodegradowalne i funkcjonalne opakowania, chroniące jakość, przedłużające trwałość produktów żywnościowych i zwiększające bezpieczeństwo żywnościowe);
- VIII. Innowacyjne systemy zarządzania łańcuchem produkcji i dystrybucji żywności. Innowacyjne technologie uprawy i nawożenia roślin przeciwdziałających degradacji i poprawiające jakość gleby, w tym rekultywacja gleb zdegradowanych oraz ochrona użytków rolnych;
- IX. Pozyskiwanie i przetwarzanie związków bioaktywnych i innych surowców z materiału roślinnego (w tym biomasy odpadowej) oraz zwierzęcego, pochodzącego z sektora rolno-spożywczego, z przeznaczeniem dla różnych gałęzi przemysłu, w tym: biopaliw i innych produktów energetycznych, włókien z surowców naturalnych i przetworzonych, suplementów diety, leków i kosmetyków;
- X. Innowacyjne technologie w produkcji roślinnej, przetwórstwie i przetwórstwie rolno-spożywczym, w tym inteligentne i energooszczędne maszyny oraz zrobotyzowane stanowiska robocze;
- XI. Innowacyjne systemy zapewniające osiągnięcie norm higienicznych oraz zabezpieczeniu wyposażenia w działalności rolniczej, przemyśle rolno-spożywczym.
- XII. Innowacyjne technologie dla wytwarzania energii odnawialnej oraz systemy zarządzania zużyciem energii.

42 „Innowacyjne Rolnictwo i Przetwórstwo Rolno-Spożywcze Polityka Sektorowa” w ramach Projektu „Opracowanie Polityk Sektorowych Województwa Łódzkiego w ramach środków pochodzących z Pomocy Technicznej Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego 2007-2013”; Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Departament ds. Przedsiębiorczości, Wykonawca projektu PwC Polska Sp. z o.o., Łódź 2015 r.

40 Ibidem, s. 50.

41 Ibidem, s. 50.

Do wyzwań zdiagnozowanych w regionie łódzkim w odniesieniu do produkcji ekologicznej wynikających z „Regionalnej Diagnoza Województwa Łódzkiego z obszaru sektora żywności ekologicznej” można zaliczyć⁴³:

1). Profil konsumenta:

- Konieczność poszerzania i edukowania grupy konsumentów zainteresowanych żywnością ekologiczną;
- Niewystarczający lokalny marketing produktów ekologicznych;
- Potrzeba rozwijania rolnictwa wspieranego przez społeczeństwo tj. rolnictwa produkującego bezpieczną, prozdrowotną żywność (bezpośredni kontakt konsumenta z producentem, skrócony łańcuch dostawy, obniżenie ceny produktu, producent produkuje pod konkretną grupę odbiorców – kooperatywy);
- Potrzeba kampanii społecznych połączonych z wizytami w gospodarstwach ekologicznych i firmach przetwórczych żywności ekologicznej (pokazanie produkcji, udział odbiorców w procesie powstawania żywności ekologicznej – aspekt edukacyjny) w celu poszerzenia grupy konsumentów zainteresowanych żywnością wysokiej jakości, szczególnie wśród dzieci i młodzieży szkolnej oraz studentów;
- Model ekologicznych targów na osiedlach;
- Promować znacznie kooperatyw spożywczych i wspólnotowości w produkcji i dystrybucji ekologicznej żywności;
- Budowanie społeczności wytwórców oraz konsumentów;
- Integracja sąsiadów z dużych miast poprzez poszerzenie kooperatyw społecznych koncentrujących się wokół żywności wysokiej jakości;
- Konsumenty z alergią na składniki chemiczne w żywności (barwniki, konserwanty, nawozy) stanowią powiększającą się grupę odbiorców;

2). Certyfikacja produktów ekologicznych:

- Brak świadomości odbiorcy w zakresie oznaczeń produktów logiem „Euro-liść”;
- Rolnicy z małych gospodarstw nie widzą potrzeby certyfikowania swoich produktów, gdyż sprzedają je sąsiadom

i osobom z polecenia. Jednakże ekologiczne metody gospodarowania są dobrym rozwiązaniem dla takich gospodarstw z uwagi na możliwość sprzedaży certyfikowanych produktów po wyższej cenie do sklepów specjalistycznych itp.;

- Niewystarczające wsparcie na poziomie lokalnym w zakresie edukacji ekologicznej;

3). Technologie przetwórstwa:

- Ograniczenie importowanej żywności ekologicznej i skupienie się na innowacyjnym przetwórstwie lokalnych produktów ekologicznych.

3.2 Województwo Warmińsko-Mazurskie

3.2.1 Rolnictwo i system wytwarzania żywności wysokiej jakości jako cel operacyjny Obszaru Priorytetowego Konkurencyjna Gospodarka w ramach Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko – Mazurskiego do roku 2020 oraz Projektu Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025

Województwo Warmińsko-Mazurskie charakteryzuje się doskonałymi warunkami do rozwoju rolnictwa i wytwarzania żywności o wysokich walorach jakościowych. Potwierdzają to statystyki dotyczące rynku rolnictwa ekologicznego w Polsce, gdzie Warmia i Mazury klasyfikują się na pierwszym miejscu zarówno pod względem powierzchni upraw (108 667,22 ha), jak i liczby producentów rolnych (4159) w 2016 r. Innowacyjne podejście do tej dziedziny gospodarki bierze pod uwagę zarówno wzrost powiązań kooperacyjnych, jak również podnoszenie poziomu technologicznego regionu.

Realizacja działań związanych z rozwojem sektora rolnictwa regionu i podnoszenia standardów produkcji żywności (produkty ekologiczne i wysokiej jakości) wiąże się przede wszystkim ze wsparciem dla konkurencyjności terenów wiejskich i przetwórstwa rolno-spożywczego, przy jednoczesnym rozwijaniu więzi kooperacyjnych między rolnikami, przedsiębiorcami i instytucjami otoczenia biznesu. Efektem

Rys. 5 Wspieranie systemu produkcji i promocja regionalnej żywności wysokiej jakości, a cele strategiczne

	Wzrost konkurencyjności gospodarki	Wzrost aktywności społecznej	Wzrost liczby i jakości powiązań sieciowych
Wspieranie systemu produkcji i promocja regionalnej żywności wysokiej jakości	+++	++	+

- +++ – bardzo duże znaczenie dla osiągnięcia danego celu strategicznego
- ++ – duże znaczenie dla osiągnięcia danego celu strategicznego
- + – cel operacyjny ma wpływ na osiągnięcie danego celu strategicznego
- – brak wpływu na osiągnięcie celu strategicznego

Źródło: Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko – Mazurskiego do roku 2020, Zarząd Województwa Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2005 r.

43 „Regionalna Diagnoza Województwa Łódzkiego z obszaru sektora żywności ekologicznej”, SME Organics Interreg Europe, Promotes Lodzkie, European Union European Regional Development Fund, Łódź 2017 r.

podjętych działań będzie powstawanie nowych miejsc pracy, w szczególności na obszarach wiejskich, ale także w przedsiębiorstwach z branży przetwórczej. Aktywna polityka na rzecz promocji regionu przyczyni się do wzrostu powiązań sieciowych.

Znacząca część działań realizowana będzie na obszarze terenów wiejskich, ale beneficjentami będą także te obszary miejskie, na terenie których funkcjonują przedsiębiorstwa przetwórstwa rolno-spożywczego.

Planowane działania w kontekście wspierania systemu produkcji i promocji żywności wysokiej jakości wytwarzanej w regionie Warmii i Mazur

Realizacja celu jest uzależniona od podjęcia działań wokół następujących zagadnień⁴⁴:

a). Wspieranie rozwoju systemu produkcji żywności wysokiej jakości, w tym żywności ekologicznej, czyli:

- kontynuacja rozpoczętego już procesu inwentaryzacji uwarunkowań produkcji żywności w regionie, a następnie określenie wolnych „nisz” w gospodarce żywnościowej Unii Europejskiej – optymalne ekonomicznie branże – i możliwości uzyskania konkurencyjnej jakości zdrowotnej oraz handlowej,
- wspieranie inicjatyw rozwijających produkcję żywności według zasady „od pola do stołu”, markowej i oznakowanej zgodnie z wymaganiami Unii Europejskiej,

- wsparcie producentów żywności pod względem wiedzy i praktycznego zastosowania metod ułatwiających im rozwój produkcji wysokiej jakości, w tym poprzez zastosowania tradycyjnych lub nowoczesnych technologii,
- wspieranie wewnątrzregionalnej kooperacji na linii rolnicy – przemysł rolno-spożywczy – handel.

b). Wspieranie promocji żywności ze znakiem świadczącym, że pochodzi ona z Warmii i Mazur, poprzez:

- pomoc w promocji krajowej i zagranicznej produktów z takimi znakami, poprzez preferowanie ich w kontaktach zagranicznych,
- wspieranie promocji żywności markowej oraz posiadającej oznaczenia uznane w Unii Europejskiej,
- program informacyjno-szkoleniowy dla firm mający na celu zwiększenie absorpcji środków UE na działalność promocyjno-wystawienniczą.

Województwo Warmińsko-Mazurskie rozwinęło wokół produkcji żywności silną specjalizację naukową i odznacza się wieloma sukcesami międzynarodowymi w zakresie rozwiązań technologicznych i wdrażania innowacji. Powstała infrastruktura techniczna stanowi doskonale zaplecze badawczo-naukowe dla pojedynczych przedsiębiorstw i klastrów branżowych. Specjalizacja regionu w kontekście rolnictwa i produkcji żywności wysokiej jakości opiera się głównie na dynamicznym rozwoju sektora lokalnego rolnictwa oraz tra-

⁴⁴ Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko – Mazurskiego do roku 2020, Zarząd Województwa Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2005 r., ss.36-37.

dycyjnym przetwórstwie żywności. Wykorzystywane są do tych celów regionalne surowce, a także rozwiązania w zakresie wsparcia dla bezpośrednich łańcuchów sprzedaży. Specjalizacja regionu realizuje również działania w kontekście potrzeb konsumentów związanych z promowaniem zdrowego stylu życia⁴⁵.

Podsumowanie i wnioski końcowe

Podsumowując rozważania dotyczące rolnictwa ekologicznego w Polsce, należy stwierdzić, że rolnictwo polskie ma liczne atuty z punktu widzenia możliwości rozwoju ekologicznego sposobu gospodarowania, szczególnie z uwagi na niski poziom uprzemysłowienia wielu regionów rolniczych, dogodne warunki klimatyczne i dobry stan gleb wynikający z małego zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Duże zasoby siły roboczej w rolnictwie, a także jego tradycyjny charakter oraz stosunkowo niewielki poziom stosowania szkodliwej chemii rolniczej przez właścicieli gospodarstw niewątpliwie sprzyja rozwojowi produkcji ekologicznej i wpływa na konkurencyjność polskich produktów ekologicznych na rynku unijnym. Zwiększający się popyt na produkty ekologiczne w krajach Unii oraz krajach rozwiniętych, głównie w USA, to dobre perspektywy dla branży żywności ekologicznej w Polsce. Ważne jest, zatem wspieranie polityki rozwoju rolnictwa ekologicznego oraz edukacja i zwiększanie świadomości ekologicznej społeczeństwa.

Rozwinięte prawo krajowe, skonsolidowane z ustawodawstwem Unii Europejskiej, rozbudowany aparat administracyjny (Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa, Inspekcja Handlowa, nadzór Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi), a także istnienie wyspecjalizowanego systemu kontroli i certyfikacji (jednostki certyfikujące), przyczynia się do powstawania coraz lepszych warunków dla rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce. Statystyki przedstawione w rozdziale potwierdzają, iż rolnictwo ekologiczne w Polsce stale rozszerza swój zasięg, a społeczeństwo w coraz bardziej świadomy sposób wybiera produkty ekologiczne. Na przestrzeni ostatnich kilku lat konsumenci zgłaszają zdecydowanie większy popyt na żywność ekologiczną, a to przekłada się na powstawanie nowych rolnych gospodarstw ekologicznych. Dzięki temu powstają również nowe przetwórnice rolnych artykułów ekologicznych, a to wszystko napędza naszą gospodarkę i prowadzi do jej rozwoju. Niezwykle istotne jest również fakt, wspieranie rozwoju rolnictwa (w tym przede wszystkim rolnictwa ekologicznego) zostało zidentyfikowane jako obszar priorytetowy na rzecz rozwoju gospodarczego Polski. Z tego też powodu zapewnienie odpowiednich warunków dla dalszego rozwoju rolnictwa ekologicznego w naszym kraju jest postrzegane jako szczególnie istotny element strategii rozwoju naszego kraju na przyszłość.

Przykład Województwa Łódzkiego oraz Warmińsko-Mazurskiego potwierdza powyższe wnioski dotyczące rozpatrywania rolnictwa ekologicznego i produkcji żywności o wysokich standardach jakościowych jako najlepszego systemu dla rozwoju obszarów wiejskich oraz wspierania innowacji w zakresie technologii rolniczych. Rolnictwo w tych regionach postrzegane jest nie tylko jako obszar priorytetowy z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, ale także jako specjalizacja regionalna.

BIBLIOGRAFIA

- 1). Analiza społeczno-gospodarcza regionu łódzkiego została przeprowadzona na rzecz *Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020*.
- 2). Anonim, Rolnictwo ekologiczne w Polsce w latach 1999–2000. Informacja opracowana na podstawie wyników kontroli upoważnionych jednostek certyfikujących rolnictwo ekologiczne. ISIPAR. M-4304-1/2001, Warszawa 2001; J. Tyburski, S. Żakowska-Biemans, *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego*, Wyd. SGGW, Warszawa, 2007 r., s. 191–195.
- 3). Babiak J., Zmiany w strukturze rolnictwa krajów Unii Europejskiej, *Rocznik Integracji Europejskiej*, nr. 4, ss.87-97, 2010 r.
- 4). Barłowska J., Wolanciuik A., Idec J., Rolnictwo ekologiczne w Polsce na tle Unii Europejskiej i świata, *Przegląd hodowlany* nr 2/2017, s. 2-3, <http://ph.ptz.icm.edu.pl/wp-content/uploads/2017/03/1Bar%C5%82owska-.pdf>
- 5). Buczkowska M., Domagalska J., Rolnictwo ekologiczne- szanse i perspektywy rozwoju, *Probl Hig Epidemiol* 2015, 96(2): 370-376, 2015 r.
- 6). Dziwulski M., Poziom specjalizacji produkcji żywca wieprzowego a efektywność gospodarstw rolniczych, *Journal of Agribusiness and Rural Development.*, nr 1(23), ss. 37-47, 2012 r.
- 7). Innowacyjne Rolnictwo i Przetwórstwo Rolno-Spożywcze Polityka Sektorowa w ramach Projektu „Opracowanie Polityk Sektorowych Województwa Łódzkiego w ramach środków pochodzących z Pomocy Technicznej Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego 2007-2013”, Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Departament ds. Przedsiębiorczości, Wykonawca projektu PwC Polska Sp. z o.o., Łódź 2015 r.
- 8). Kowalski S., Realizacja wspólnej polityki rolnej unii europejskiej i jej konsekwencje dla europejskiego rolnictwa, *Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku, Nauki Ekonomiczne*, Tom 25/2017, ss. 91–112, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku, Płock 2017 r.
- 9). Motowidlak U., Tendencje w rolnictwie ekologicznym w krajach Unii Europejskiej. *Zeszyty Naukowe SGGW seria Problemy rolnictwa światowego t. 5 (XX)*, 2008 r., s. 84-95.
- 10). Principles of Organic Agriculture, International Federation for Organic Agriculture Movement, Adelaide, 2005 r.,
- 11). Projekt Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025,

45 Projekt Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2025, Program Regionalny Narodowa Strategia Spójności, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2013 r., s. 65.

- Program Regionalny Narodowa Strategia Spójności, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2013 r., s. 65.
- 12). Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa, 2011 r., s. 11-14.
 - 13). Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2013-2014, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Warszawa, 2015 r., s. 24-25.
 - 14). Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2015-2016, Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych, Opracowanie Biuro Rolnictwa Ekologicznego i Produktów Regionalnych, Warszawa 2017 r., s.27.
 - 15). Regionalna Diagnoza Województwa Łódzkiego z obszaru sektora żywności ekologicznej, SME Organics Interreg Europe, Promotes Lodzkie, European Union European Regional Development Fund, Łódź 2017 r.
 - 16). Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Łódzkiego- „LORIS 2030”, opracowanie wykonano przez Deloitte Business Consulting S.A., Łódzka Agencja Rozwoju Regionalnego SA z udziałem ekspertów: p. Kula, E. Stawasz, A. Buczki, P. Głodek, M. Piotrkowska, Projekt „Regionalna Strategia Innowacji – RSI 2030” współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego, s. 10.
 - 17). Rolnictwo czynnikiem rozwoju lokalnego. Analiza wybranych przypadków, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, IRWiR PAN, Warszawa, grudzień 2013 r., s.22-26.
 - 18). Runowski H., Rolnictwo ekologiczne w Polsce na tle tendencji światowych, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 2003 r., Nr 49, s. 245–262.
 - 19). Sfera Gospodarcza Województwa Łódzkiego, Tom I, s. 83-86.
 - 20). Stankiewicz D., Rolnictwo ekologiczne. *Infos, Biuro analiz sejmowych*, nr 7(54), 2009 r.
 - 21). Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko – Mazurskiego do roku 2020, Zarząd Województwa Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn 2005 r.
 - 22). Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego na lata 2007-2020, Łódź 2006 r., s.13.
 - 23). The IFOAM Norms For Organic Production and Processing, Version 2005, International Federation for Organic Agriculture Movement, February 2006 r., s. 10.
 - 24). The IFOAM Norms For Organic Production and Processing, Version 2005, IFOAM, February 2006 r., s.1-4.
 - 25). The IFOAM Norms For Organic Production and Processing, Version 2005, IFOAM, February 2006 r.
 - 26). Tłuczak A., Specjalizacja regionalna a potencjał rolnictwa w Polsce, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Tom XVII, z. 5, ss.289-296, Uniwersytet Opolski, 2015 r.
 - 27). Tyburski J., Żakowska-Biemans S., Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 2007 r., s. 7-13.
 - 28). Uwarunkowania ekonomiczne i społeczne rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce, Polska Akademia Nauk, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa 2017, s. 19.
 - 29). Węglarzy K., Rolnictwo XXI wieku – nowe aspekty gospodarowania, Instytut Zootechniki, Państwowy Instytut Badawczy, Kraków 2010 r., s. 112.
 - 30). Zdrojewska I., Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce na lata 2015-2016, IJHARS, Warszawa 2017 r., s. 26.
 - 31). Zuba-Ciszewska M., Zuba J., Miejsce ekologicznej produkcji rolniczej w polskim rolnictwie, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Roczniki naukowe, Tom XVIII, zeszyt 3, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, ss. 411-416.
- Źródła elektroniczne:
- 1). http://ec.europa.eu/agriculture/organic/organic-farming/what-organic_pl, European Commission, Organic Farming
 - 2). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1991R2092:20080514:PL:PDF>,
 - 3). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1991R2092:20080514:PL:PDF>
 - 4). http://www.biznes.lodzkie.pl/wps/wcm/connect/8e3d37004affb83580da9c1722e8e226/diagnoza_wl_tom_01.pdf?MOD=AJPERES
 - 5). http://www.irwirpan.waw.pl/polski/Raport_Uwarunkowania_ekonomiczne_i_spoeczne_rozwoju-2007.pdf
 - 6). http://www.kansasustainableag.org/Library/KSas1.htm#COMMON_IMPRESSIONS, Kansas Center for Sustainable Agriculture and alternative crops, Kansas State University
 - 7). <http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce>
 - 8). <http://www.ppr.pl/artukul-rolnictwo-ekologiczne-definicja-1777-dzial-175.php>
 - 9). <http://www.rzeczpospolita.pl/Pl-asc/prawo/doc/rol0618.html>
 - 10). <https://www.lodzkie.pl/biznes/innowacyjne-rolnictwo-i-przetw%C3%B3rstwo-rolno-%E2%80%93-spo%C5%B4wcywce>
 - 11). <https://www.teraz-srodowisko.pl/media/pdf/aktualnosci/3861-raport-o-stanie-rolnictwa-ekologicznego-w-polsce-w-latach-2015-2016.pdf>

Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego powstał w 2015 r.
Jest państwową jednostką budżetową podległą MSWiA.
Działa na rzecz dalszej profesjonalizacji samorządu terytorialnego i administracji publicznej.

EKSPERTYZY NIST, ul. Zielona 18, Łódź 90-601
Sekretariat tel. +48 42 633 10 70
e-mail: sekretariat@nist.gov.pl